

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અનામત રાખેલ તારીખ : ૨૦/૦૩/૨૦૨૫

જાહેર કરેલ તારીખ : ૦૪/૦૪/૨૦૨૫

ગુજરાત હાઈકોર્ટ, અમદાવાદ સમક્ષ

આર/લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં. ૧૩૬૬ ઓફ ૨૦૨૪

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૪૫૩૦ ઓફ ૨૦૧૬

સાથે

સિવિલ એપ્લિકેશન (સ્ટે માટે) નં. ૧ ઓફ ૨૦૨૪

આર/લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં. ૧૩૬૬ ઓફ ૨૦૨૪ માં

મંજૂરી અને સહિ માટે:

માનનીય કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી બિરેન વૈષ્ણવ

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ હેમંત એમ. પ્રચ્છક

=====

રિપોર્ટિંગ માટે મંજૂર	હા	ના

હિમાંશુ દિનેશચંદ્ર પારેખ

વિરુદ્ધ

પ્લાઝમા સંશોધન સંસ્થા અને અન્ય.

ઉપસ્થિતિ:

શ્રી શાલિન મહેતા, પરિષ્ઠ સલાહકારઅદિતી એસ. રાવલ (૮૧૨૮) સાથે

અપીલકર્તા નં. ૧ માટે

પ્રતિવાદી નં. ૨,૩ માટે રદ કરાયું.

શ્રી ડી.જી. શુક્લા, એડવોકેટ સુશ્રી શેખવા ભટ્ટ, એડવોકેટ વિથ , પ્રતિવાદી નં.

૧ માટે

સુશ્રી વ્યોમા કે. ઝવેરી (૬૩૮૬) પ્રતિવાદી નંબર ૪ માટે

કોરમ:માનનીય કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી બિરેન વૈષ્ણવ

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ હેમંત એમ. પ્રછક

સીએવી જજમેન્ટ

(દ્વારા:માનનીય કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી બિરેન વૈષ્ણવ)

૧ લેટર્સ પેટન્ટની કલમ ૧૫ હેઠળ આ અપીલ અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી છે, જેઓ વિદ્વાન સિંગલ જજ સમક્ષ મૂળ અરજદાર હતા. વિદ્વાન સિંગલ જજે તારીખ ૦૮.૦૮.૨૦૨૪ના મૌખિક ચુકાદા દ્વારા જણાવ્યું હતું કે અરજદાર દ્વારા પ્રતિવાદી નંબર ૧-સંસ્થા સામે દાખલ કરાયેલી અરજી જાળવી શકાય તેવી નથી કારણ કે સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ના અર્થમાં "રાજ્ય" નથી.

૧.૧ વિદ્વાન સિંગલ જજ સમક્ષ, અપીલકર્તા દ્વારા ૨૯.૦૯.૨૦૧૫ ના રોજ ઇજનેર (એસ.સી) ના પદ પરથી સેવાઓમાંથી અપીલકર્તાને દૂર કરવાના આદેશ તેમજ ડિરેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૨૧.૧૨.૨૦૧૫ ના રોજ અપિલિએટ

ઓથોરિટી દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશને પડકારતી અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૨ શ્રી. શાલિન મહેતા, વિધવાન પરિષ્ઠ વકીલ, અપીલકર્તાના વિધવાન વકીલ, કુ. અદિતિ રાવલ સાથે હાજર થયા હતા, તેમણે નીચે મુજબ રજૂઆત કરી હતી:

૨.૧ અપીલના મેમો સાથે સંલગ્ન સંસ્થાના પેટા-નિયમો તરફ અમારુ ધ્યાન દોરી જતા, શ્રી. મહેતા, વિધવાન પરિષ્ઠ વકીલ, એવી રજૂઆત કરે છે કે આ અપીલમાં નક્કી થનારો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે શું પ્લાઝ્મા સંશોધન સંસ્થા (આઈ.પી.આર.) એ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં "રાજ્ય" છે કે કેમ. બાય-લોઝ દ્વારા અમને સમજાવતા, શ્રી. મહેતા, વિધવાન પરિષ્ઠ વકીલ, રજૂઆત કરે છે કે બાય-લોઝ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સંસ્થા ભારત સરકારના અણુ ઊર્જા વિભાગ હેઠળ સહાયિત સંસ્થા છે અને તેથી, અણુ ઊર્જા વિભાગના વહીવટી નિયંત્રણ હેઠળ છે. કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા મંજૂરીની તારીખથી સંસ્થાના પેટા-નિયમો અમલમાં આવ્યા હતા. જોકે સંસ્થા સોસાયટી રજિસ્ટ્રેશન એક્ટ હેઠળ નોંધાયેલી છે, પરંતુ પેટા-નિયમો વાંચવાથી એવું સૂચિત થાય છે કે સંસ્થાની તમામ મિલકતો, એટલે કે તમામ ઇમારતો, જમીન, મશીનરી, સાધનો અને ઉપકરણો અણુ ઊર્જા વિભાગની માલિકીનાં છે, જે સૂચવે છે કે સંસ્થાનું નાણાકીય નિયંત્રણ કેન્દ્ર સરકાર.

૨.૨ શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ રજૂઆત કરે છે કે સંસ્થાનું વહીવટી નિયંત્રણ પણ, જે સરકારી પરિષદના બંધારણને વાંચીને સ્પષ્ટ થાય છે, તે અણુ ઊર્જા વિભાગ પાસે છે. બાય-લોઝના પ્રકરણ ૨ ની કલમ ૬ દ્વારા અમને લઈ જતા, શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન પરિષ્ઠ કાઉન્સેલ, રજૂઆત કરે છે કે ગવર્નિંગ કાઉન્સિલની રચના વાંચીને એ સ્પષ્ટ થાય છે કે કેન્દ્ર સરકારના વિભાગનું વહીવટી નિયંત્રણ સર્વવ્યાપી છે. પરમાણુ ઊર્જા વિભાગના સચિવ અધ્યક્ષ છે, રાજ્ય સરકારના પ્રતિનિધિ, શિક્ષણ, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી સચિવ, ગુજરાત સરકાર ગવર્નિંગ કાઉન્સિલમાં છે. પરિષદના બે વૈજ્ઞાનિકોને ભારત સરકાર દ્વારા નામાંકિત કરવામાં આવે છે.આ તમામ બાબતો સૂચવે છે કે સંસ્થાનું વહીવટી નિયંત્રણ સંપૂર્ણપણે કેન્દ્ર સરકાર પાસે છે.

૨.૩ ગવર્નિંગ કાઉન્સિલની સત્તાઓ વિશે સમજાવતા, શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ, રજૂઆત કરે છે કે કલમ ૧૮ સૂચવે છે કે ગવર્નિંગ કાઉન્સિલ પાસે વિવિધ સત્તાઓ છે, જો કે, તેઓ ભારત સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલા વિવિધ આદેશોને આધીન છે અને સંસ્થાનું સંચાલન કાઉન્સિલની દેખરેખ હેઠળ રહેશે.વધુમાં, પગાર ધોરણો, ભથ્થાં અપનાવવા અને તેમાં સુધારો કરવા અને હોદ્દાઓ બનાવવા અંગેની સામાન્ય સત્તાઓ વાંચવી, જેને ભારત સરકારની પૂર્વ મંજૂરીની જરૂર છે, તે શ્રી. મહેતાની રજૂઆતમાં રાજ્યનું નિયંત્રણ સૂચવે છે.શ્રી.

મહેતાની રજૂઆતમાં, એ હકીકત કે અનામતના નિયમો લાગુ કરવા પડશે અને નિમણૂક અને બઢતીની બાબતોમાં પદના અનામત માટે જરૂરી જોગવાઈઓ કરવી પડશે, તે પણ સંસ્થાના વહીવટી કાર્યો પર રાજ્યના નિયંત્રણનો સંકેત આપે છે.

૨.૪ જ્યાં સુધી નાણાકીય સત્તાઓની વાત છે, બાય-લો ૩૨ વાંચીને, શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, રજૂઆત કરે છે કે ભારત સરકારના સામાન્ય નાણાકીય નિયમોની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે તે હકીકત પણ રાજ્યના નાણાકીય નિયંત્રણનો સંકેત આપશે. નાણાકીય નિયંત્રણના પાસા પર, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી. મહેતા પ્રકરણ ૭ વાંચશે, જે તેના કર્મચારીઓની સેવા શરતો સાથે સંબંધિત છે અને રજૂઆત કરે છે કે આચાર અને શિસ્તના નિયમો કેન્દ્રીય સિવિલ સર્વિસીસ નિયમો અનુસાર બનાવવામાં આવ્યા છે, તે એવા નિષ્કર્ષની ખાતરી આપે છે કે નાણાકીય નિયંત્રણ પણ રાજ્ય પાસે છે.

૨.૫ શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, તેથી પ્રદીપ કુમાર નિસ્વાસ વિરુદ્ધ ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી અને અન્યના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયના પ્રકાશમાં., (૨૦૦૨) ૫ એસસીસી ૧૧૧ માં નોંધાયેલ, રજૂઆત કરે છે કે તેમાં કોઈ શંકા નથી કે સંચિત તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને તે ખૂબ સારી રીતે સ્થાપિત થયેલ છે કે પ્રતિવાદી સંસ્થા કાર્યાત્મક,

નાણાકીય અને વહીવટી રીતે સરકાર દ્વારા પ્રભાવિત અને નિયંત્રણ હેઠળ છે.નિયંત્રણ વ્યાપક છે.તેથી, તેઓ રજૂઆત કરે છે કે કેસમાં નિર્ણયના પ્રકાશમાં પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (સુપ્રા)ની, જે સોસાયટીઝ રજિસ્ટ્રેશન એક્ટ હેઠળ પણ હતી, તે પ્રતિવાદી-પ્લાઝમા રિસર્ચ સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં એક રાજ્ય છે.ભારતીય ક્રિકેટ નિયંત્રણ બોર્ડ વિરુદ્ધ બિહાર ક્રિકેટ એસોસિએશનના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર રાખે છે., (૨૦૧૫) ૩ એસસીસી ૨૫૧ માં નોંધાયેલ, શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ રજૂઆત કરે છે કે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે કેસમાં ઠરાવ્યું છે કે તે સ્પષ્ટ છે કે સંસ્થા એક સ્વાયત્ત સંસ્થા હોવા છતાં, સંસ્થા દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતા કાર્યો જાહેર કાર્યો ન હોઈ શકે, પરંતુ તે જાહેર કાર્યોના સ્વરૂપમાં રહે છે.એમ.પી. સ્ટેટ કોઓપરેટિવ ડેરી ફેડરેશન લિમિટેડ વિ. રજનેશકુમાર જમીનદારના કેસમાં નિર્ણય પર આધાર રાખે છે., (૨૦૦૯) ૧૫ એસસીસી ૨૨૧ માં નોંધાયેલ, તેના પેરા ૩૧ વાંચતા, શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, રજૂઆત કરે છે કે જ્યારે પ્રવૃત્તિ વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ ન હોઈ શકે, પરંતુ જો આવી પ્રવૃત્તિ વધુ સારા આર્થિક વિકાસને વિકસાવવા અને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી હાથ ધરવામાં આવે છે, તો તે સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય બની જાય છે.

૨.૬ વિરેન્દ્ર કુમાર શ્રીવાસ્તવ વિ. યુ.પી. રાજ્ય કર્મચારી કલ્યાણ નિગમ અને અન્યના કેસમાં (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૧૪૯ માં નોંધાયેલા નિર્ણય પર આધાર

રાખીને, શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, રજૂઆત કરે છે કે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યું છે તેમ, જ્યારે સરકારની હાજરી હોય, ત્યારે સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય બની જશે.આઈ.પી.આર.ના વકીલ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અપીલ સાથે જોડાયેલા પેટા-નિયમો, જો કે વર્ષ ૨૦૧૮ના હતા, તે રેકૉર્ડ પર ન હતા, ત્યારે શ્રી. મહેતા, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, રજૂઆત કરે છે કે આવા પેટા-નિયમોને ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે, જ્યારે અરજીનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે ૨૦૧૮ના પેટા-નિયમો અમલમાં હતા અને શ્રી. આર.એસ. માદિરેડ્ડી (ઉપર)ના કેસમાં માનનીય સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણય દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે રિટ જારી કરવાનો પ્રશ્ન ત્યારે જ ઉભો થશે જ્યારે રિટ અરજીનો નિર્ણય કરવામાં આવી રહ્યો છે.તેથી, તેઓ રજૂઆત કરે છે કે જે તારીખે વિદ્વાન સિંગલ જજે અરજીનો નિર્ણય કર્યો હતો, તે તારીખે અપીલ મેમો સાથે જોડાયેલા પેટા-નિયમો અમલમાં હતા, જે દર્શાવે છે કે પ્રતિવાદી સંસ્થા એ રાજ્ય છે.તેમની રજૂઆતોના સમર્થનમાં, તેઓ શ્રી આર.એસ.મદિરેડ્ડી (ઉપર)ના કેસમાં નિર્ણયના ફક્ત ૩૮ અને ૩૯ પર આધાર રાખશે.

૩ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ પ્લાઝ્મા રિસર્ચ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી ડી.જી.શુક્લા રજૂઆત કરે છે કે આ સંસ્થા એક સ્વાયત્ત સંસ્થા છે, જે ગ્રાન્ટ-ઇન-એઈડ સંસ્થા છે.તે પ્લાઝ્મા ભૌતિકશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં મૂળભૂત અને લાગુ

અભ્યાસને સમર્પિત સંશોધન સંસ્થા છે.તે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય નથી.માત્ર એટલા માટે કે ૨૦૧૮ના પેટા-નિયમો વાંચવામાં આવે છે, તે કોઈપણ રીતે સરકારના વ્યાપક કાર્યાત્મક, નાણાકીય અને વહીવટી નિયંત્રણને સૂચિત કરતું નથી.તેમની રજૂઆતોના સમર્થનમાં, તેઓ નીચેના નિર્ણયો પર આધાર રાખશે:

(૧) ચંદર મોહન ખન્ના વિ. નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ એજ્યુકેશનલ રિસર્ચ એન્ડ ટ્રેનિંગ., ૧૯૯૧ (૪) એસ.સી.સી. ૫૭૮ માં નોંધાયેલ છે.

(૨) તેક્કરાજ વસંડી ઉર્ફે કે.એલ. બસંધી વિ. ભારત સંઘ., ૧૯૮૮ (૧) એસ.સી.સી. ૨૩૬ માં નોંધાયેલ.

(૩) રામભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ વિરુદ્ધ ગુજરાત સ્ટેટ ફર્ટિલાઇઝર્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ., (૨૦૧૧) ૨ જી.એલ.આર. ૧૧૯૭ માં નોંધાયેલ છે.

(૪) કિરીટકુમાર કે. રાવલ વિ. જિલ્લા કલેક્ટર, મહેસાણા અને અન્ય, ૨૦૦૬ (૨) જી.એલ.એચ. ૨૬૬ માં નોંધાયેલ.

(૫) (ડૉ.) સી.એ. શાહ વિરુદ્ધ ગુજરાત કેન્સર એન્ડ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ., ૧૯૯૨ (૨) જી.એલ.એચ. ૩૮ માં નોંધાયેલ છે.

(૬) આર્મી વેલ્ફેર એજ્યુકેશન સોસાયટી, નવી દિલ્હી વિ. સુનીલ કુમાર શર્મા., ૨૦૨૪ માં નોંધાયું

(૭) જી.એલ.એચ. ૭૬૧.

૪ સુશ્રી વ્યોમા ઝવેરી, પ્રતિવાદી નં. ૪ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ, પ્રતિવાદી નં. ૧ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી ડી. જી. શુક્લા દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોને સમર્થન આપશે અને રજૂઆત કરશે કે કેન્દ્ર સરકાર સંસ્થાના સંચાલનના રોજિંદા વહીવટમાં દખલ કરતી નથી અને તેથી આવા સંચાલનમાં તેની ભૂમિકા ખૂબ જ મર્યાદિત છે અને તેથી એવું કહી શકાય નહીં કે કેન્દ્ર સરકાર રાજ્યના કાર્યાત્મક, નાણાકીય અને વહીવટી નિયંત્રણ ધરાવે છે.

૫ સંબંધિત પક્ષો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી, જોકે વિદ્વાન સિંગલ જજે એવું ઠરાવ્યું હતું કે પ્રતિવાદી ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય નથી, તેમ છતાં રજૂઆતો દરમિયાન અરજીને ગુણદોષના આધારે નક્કી કરવાનું સાહસ કર્યું હતું, વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ શ્રી મહેતા દ્વારા વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે જો આપણે એવું માનીએ કે સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં "રાજ્ય" છે, તો ગુણદોષના આધારે પણ, કોર્ટે ગુણદોષ નક્કી કરવાના મુદ્દા પર કેસને વિદ્વાન સિંગલ જજને પાછો મોકલવાને બદલે આ બાબતનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

૫.૧ અમે નોંધ્યું છે કે પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય એ પાયો છે જેના પર અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલે

અમને સમજાવવાના પ્રયાસમાં પોતાનો આધાર બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો કે પ્રતિવાદી સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ના અર્થમાં "રાજ્ય" છે.ત્યારબાદના જે નિર્ણયો સેવામાં મૂકવામાં આવ્યા છે, તે આવશ્યકપણે સંસ્થા "રાજ્ય" હોવાના પ્રશ્ન પર કાયદાની સ્થિતિનું પુનરાવર્તન છે.પરંતુ માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના સંસ્થાપન એટલે કે ભારતીય રાસાયણિક જીવવિજ્ઞાન સંસ્થા પણ એક શૈક્ષણિક સંસ્થા અને વૈજ્ઞાનિક અને સંશોધન સંસ્થા હોવાથી, આ કેસમાં ચુકાદો શીખ સિંગલ જજ દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશ પર વ્યાપક રીતે હુમલો કરવા માટે દબાણ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમણે આ કેસમાં પ્રતિવાદી-સંસ્થાને રાજ્ય ન હોવાનું માન્યું હતું.

૫.૨ પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (સુપ્રા)ના કેસમાં નિર્ણયનું વાંચન સૂચવે છે કે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે શોધી કાઢ્યું હતું કે સી.એસ.આઈ.આર. એટલે કે વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન પરિષદની રચના સરકારે કેન્દ્ર સરકારના વાણિજ્ય વિભાગ દ્વારા અગાઉ કરવામાં આવતા કામને વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માટે કરી હતી.તે રાષ્ટ્રીય હિતમાં સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું હતું.

દેશમાં ઔદ્યોગિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપીને સમાજના આર્થિક કલ્યાણને આગળ વધારવું.માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના શબ્દોમાં કહીએ તો, આવું કાર્ય દેશના શાસન માટે પાયાનું છે.

૫.૩ સંશોધન સંસ્થાના નિયમો અને નિયમોની તપાસ કરતાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે શોધી કાઢ્યું હતું કે સી.એસ.આઈ.આર.ની સંચાલક મંડળમાં ભારત સરકારની પ્રબળ ભૂમિકા હતી. ભારતના વડાપ્રધાન સોસાયટીના પૂર્વ-અધિકારી પ્રમુખ હતા.સરકારનું નિયંત્રણ સર્વવ્યાપી હતું.જ્યાં સુધી નાણાકીય સ્થિતિની વાત છે, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે શોધી કાઢ્યું હતું કે સી.એસ.આઈ.આર.નું ઓછામાં ઓછું ૭૦ ટકા ભંડોળ ભારત સરકારની ગ્રાન્ટમાંથી ઉપલબ્ધ હતું અને હિસાબોનું ઓડિટ કમ્પ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ દ્વારા કરવામા આવ્યું હતું અને સંસદના બંને ગૃહોના ટેબલ પર મૂકવામાં આવ્યું હતું.વધુમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે શોધી કાઢ્યું હતું કે ૩૧.૧૦.૧૯૮૬ના રોજ, ભારત સંઘે વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ્સ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ની કલમ ૧૪(૨) હેઠળ એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું હતું, જેમાં સૂચિત કર્યું હતું કે સરકારની માલિકીની અને નિયંત્રિત સંસ્થા તરીકે.

૫.૪ માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા આ પરિમાણોના આધારે, સર્વોચ્ચ અદાલતે શોધી કાઢ્યું હતું કે રાજ્યનું નિયંત્રણ માત્ર નિયમનકારી નથી પરંતુ એવું સ્થાપિત થયું હતું કે સંસ્થા કાર્યકારી, નાણાકીય અને વહીવટી રીતે પ્રભુત્વ ધરાવે છે અથવા સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ છે.ફકરા ૪૦, ૪૨, ૪૪, ૪૫ અને ૪૭ થી ૫૮ નીચે મુજબ છે:

“૪૦ આખરે જે ચિત્ર ઊભર્યું છે તે એ છે કે અજય હાસિયામાં ઘડવામાં આવેલા પરીક્ષણો સિદ્ધાંતોનો કઠોર સમૂહ નથી કે જો કોઈ પણ એકમાં દરેક કિસ્સામાં પ્રશ્ન એ હશે કે, સ્થાપિત થયેલા સંચિત તથ્યોના પ્રકાશમાં, શું સરકાર દ્વારા અથવા સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ નાણાકીય, કાર્યાત્મક અને વહીવટી રીતે શાસન કરવામાં આવે છે.આવું નિયંત્રણ પ્રશ્નમાં રહેલા શરીર માટે ખાસ હોવું જોઈએ અને વ્યાપક હોવું જોઈએ.જો આ મળી આવે તો શરીર કલમ ૧૨ ની અંદરનું રાજ્ય છે.બીજી બાજુ, તે શરીરને રાજ્ય બનાવવાનું કામ નહીં કરે.

XXX XXXX XXXX

૪૨ ૨૭-૪-૧૯૪૦ના રોજ વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન બોર્ડ અને ૧-૨-૧૯૪૧ના રોજ ઔદ્યોગિક સંશોધન ઉપયોગ સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી.

વાણિજ્ય વિભાગ, ભારત સરકાર આ દેશમાં ઔદ્યોગિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવાના વ્યાપક ઉદ્દેશ સાથે.૧૪-૧-૧૯૪૧ના રોજ, વિધાનસભા દ્વારા એક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને ભારત સરકાર દ્વારા નીચેની અસર માટે સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો: –

“આ સભા ગવર્નર-જનરલ-ઈન-કાઉન્સિલને ભલામણ કરે છે કે આ દેશમાં ઔદ્યોગિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુથી ઔદ્યોગિક સંશોધન ભંડોળ નામનો એક ભંડોળ રચવામાં આવે અને

આ ભંડોળને પાંચ વર્ષના સમયગાળા માટે વાર્ષિક દસ લાખ રૂપિયાની ગ્રાન્ટ આપવાની જોગવાઈ બજેટમાં કરવામાં આવે."

XXX

XXX

XXX

૪૪ ૨૬-૯-૧૯૪૨ના ઠરાવમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે સી.એસ.આઈ.આર.નાં કાર્યો આ પ્રમાણે હશે:

(એ) માનનીય દિવાન બહાદુર સર એ.આર.મુદલિયર દ્વારા રજૂ કરાયેલા અને વિધાનસભા દ્વારા ૧૪-૧૧-૧૯૪૧ના રોજ પસાર કરાયેલા અને ભારત સરકાર દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલા નીચેના ઠરાવનો અમલ કરવા અને તેને અસરકારક બનાવવા;

(બી) ભારતમાં વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધનના પ્રચાર, માર્ગદર્શન અને સંકલન જેમાં સંસ્થા અને ચોક્કસ સંશોધનોનું ધિરાણ સામેલ છે:

(સી) ફેલોશિપના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ માટે વિશેષ સંસ્થાઓ અથવા હાલની સંસ્થાઓના વિભાગની સ્થાપના અથવા વિકાસ અને સહાય;

(ડી) સંશોધન વિદ્યાર્થીવૃત્તિઓ અને ફેલોશિપની સ્થાપના અને પુરસ્કાર:

(ઈ) દેશમાં ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પરિષદના નેજા હેઠળ હાથ ધરાયેલા સંશોધનોના પરિણામોનો ઉપયોગ અને આવા સંશોધનોની શોધમાં યોગદાન આપનારાઓ તરીકે ગણાતા લોકોને સંશોધનના પરિણામોના વિકાસમાંથી ઉદ્ભવતી રોયલ્ટીનો હિસ્સો ચૂકવવો.

(એફ) વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધનને આગળ વધારવા માટે પ્રયોગશાળાઓ, વર્કશોપ, સંસ્થાઓ અને સંગઠનની સ્થાપના, જાળવણી અને વ્યવસ્થાપન અને પ્રયોગના હેતુઓ માટે અથવા અન્યથા કોઈપણ શોધ અથવા શોધનો ઉપયોગ અથવા ઉપયોગ કરવો કે જે ભારતીય ઉદ્યોગોને ઉપયોગી થવાની સંભાવના છે;

(જી) માત્ર સંશોધન જ નહીં પરંતુ સામાન્ય રીતે ઔદ્યોગિક બાબતોના સંદર્ભમાં માહિતીનું સંગ્રહ અને પ્રસારણ;

(એચ) વૈજ્ઞાનિક પેપર્સનું પ્રકાશન અને ઉપર (એ) માં ઉલ્લેખિત ઔદ્યોગિક ઠરાવનું જર્નલ.

૪૫ સી.એસ.આઈ.આર.ના મેમોરેન્ડમ ઓફ એસોસિએશનમાં સમાવિષ્ટ આ વસ્તુઓ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે સી.એસ.આઈ.આર.ની સ્થાપના રાષ્ટ્રીય હિતમાં દેશમાં આયોજિત ઔદ્યોગિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપીને સમાજના આર્થિક કલ્યાણને આગળ વધારવા માટે કરવામાં આવી હતી.દેશના શાસન માટે આવું કાર્ય મૂળભૂત છે તેવું આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચે ૧૯૬૭માં રાજસ્થાન એસ.ઈ.બી. વિ. મોહનલાલ કેસમાં કહ્યું હતું:

“કલમ ૧૨ માં વ્યાખ્યાયિત થયેલ રાજ્ય, આમ લોકોના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુથી રચાયેલા સંસ્થાઓનો સમાવેશ કરે છે.”.

XXX

XXX

XXX

૪૭ સંજોગવશાત્, સી.એસ.આઈ.આર. એક બિન-લાભકારી સંસ્થા હતી અને હજુ પણ છે અને સી.એસ.આઈ.આર.ના મેમોરેન્ડમ ઓફ એસોસિએશનની કલમ ૪ મુજબ, તેની તમામ આવક અને સંપત્તિ, જો કે તે ગમે તે રીતે મેળવવામાં આવે, તે ફક્ત “તે વસ્તુઓના પ્રચાર માટે જ લાગુ કરવામાં આવશે, તેમ છતાં તે ખર્ચના સંદર્ભમાં ભારત સરકાર સમય-સમય પર લાદી શકે તેવી મર્યાદાઓ” ને આધીન રહેશે.

સંચાલન અને નિયંત્રણ

૪૮ જ્યારે ભારત સરકારે ૨૬-૨-૧૯૪૨ના રોજ સી.એસ.આઈ.આર.ની સ્થાપના કરવાનો સંકલ્પ કર્યો, ત્યારે તેણે એ પણ નક્કી કર્યું કે સંચાલક મંડળમાં નીચેના સભ્યો હશે:

(૧) વાણિજ્ય વિભાગના હવાલાવાળા મહામહિમ ગવર્નર-જનરલની પરિષદના માનનીય સભ્ય (પદ પરના).

(૨) ભારત સરકાર દ્વારા નિયુક્ત ભારત સરકારના વાણિજ્ય વિભાગના પ્રતિનિધિ.

(૩) ભારત સરકાર દ્વારા નિયુક્ત, ભારત સરકારના નાણા વિભાગના પ્રતિનિધિ.

(૪) વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન બોર્ડના બે સભ્યો જે બોર્ડ દ્વારા ચૂંટાયા હોય.

(૫) ઉક્ત સમિતિ દ્વારા ચૂંટાયેલા ઔદ્યોગિક સંશોધન ઉપયોગ સમિતિના બે સભ્યો.

(૬) વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન નિયામક

(૭) એક અથવા વધુ સભ્યો કે જેઓ ભારત સરકાર દ્વારા અન્યથા રજૂ ન કરાયેલા હિતોનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા માટે નામાંકિત કરવામાં આવે છે.

૪૯ સી.એસ.આઈ.આર.ના વર્તમાન નિયમો અને નિયમો, ૧૯૯૯માં જોગવાઈ છે કે:

“(એ) ભારતના વડાપ્રધાન સોસાયટીના હોદ્દાની રૂએ પ્રમુખ હશે.

(b) વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન પરિષદ સાથે કામ કરતા મંત્રાલય અથવા વિભાગના પ્રભારી મંત્રી એ સોસાયટીના ઉપ-પ્રમુખ હોદ્દા પર રહેશે.

જો કે, કોઈપણ સમયગાળા દરમિયાન જ્યારે વડાપ્રધાન પણ આવા મંત્રી હોય, ત્યારે વડાપ્રધાન દ્વારા આ સંબંધમાં નામાંકિત કોઈપણ વ્યક્તિ ઉપ-પ્રમુખ હશે.

(સી) નાણા અને ઉદ્યોગના પ્રભારી મંત્રી (પદ પરથી).

(ડી) સંચાલક મંડળના સભ્યો.

(ઈ) અધ્યક્ષ, સલાહકાર બોર્ડ.

(એફ) રાષ્ટ્રપતિ, સી.એસ.આઈ.આર. દ્વારા નિયુક્ત અન્ય કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ.

સોસાયટીની ગવર્નિંગ બોડીની રચના આના દ્વારા કરવામાં આવે છે:

(એ) મહાનિદેશક;

(b) સભ્ય નાણાં;

- (સી) બે રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓના નિર્દેશક;
- (ડી) બે પ્રતિષ્ઠિત વૈજ્ઞાનિકો/ટેકનોલોજિસ્ટ, જેમાંથી એક શિક્ષણવિદોમાંથી હશે;
- (ઈ) ભારત સરકારના બે વૈજ્ઞાનિક વિભાગો/એજન્સીઓના વડા.

૫૦ સી.એસ.આઈ.આર.ની સંચાલક મંડળમાં ભારત સરકારની પ્રબળ ભૂમિકા સ્પષ્ટ છે.ડાયરેક્ટર જનરલ, જે સોસાયટીના સચિવ છે, તેમની નિમણૂક ભારત સરકાર દ્વારા કરવામાં આવે છે [નિયમ ૨(iii)].વિદ્વાન એટર્ની જનરલની રજૂઆત કે સંચાલક સભ્યો, રેકૉર્ડ પરની હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને, અસ્વીકાર્ય છે.વધુમાં, ગવર્નિંગ બોડીના સભ્યો કે જેઓ ત્યાં હોદ્દાની રૂએ નથી તેઓને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નામાંકિત કરવામાં આવે છે અને તેમની સભ્યપદ પણ તેમના દ્વારા સમાપ્ત કરી શકાય છે અને વડાપ્રધાન સી.એસ.આઈ.આર.ના હોદ્દાની રૂએ પ્રમુખ છે. ત્યારે એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે વડાપ્રધાન સોસાયટીના હોદ્દાની રૂએ પ્રમુખ હતા પરંતુ વડાપ્રધાન દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તા સોસાયટીના પ્રમુખ તરીકે છે.સભ્યો તિવારીમાં પણ આ જ તર્ક છે.સન્માન સાથે, તર્ક હતો અને રજૂઆત ખોટી છે.એક પૂર્વ ઓફિસિયો નિમણૂકનો અર્થ એ છે કે નિમણૂક

ઓફિસના આધારે છે; કોઈ ચોક્કસ ઓફિસના હોલિંગથી પરિણામેલા અન્ય કોઈ વોરંટ અથવા નિમણૂક વિના સત્તાઓનો ઉપયોગ અધિકારી દ્વારા કરી શકાય છે, આ કિસ્સામાં વડા પ્રધાન, જે ખાસ કરીને તેમને આપવામાં આવતી નથી, પરંતુ તેમના કાર્યાલય (વડા પ્રધાન તરીકે) માં જરૂરી રીતે સૂચિત છે, આ એક્સ ઓફિસિયો છે.

૫૧ સી.એસ.આઈ.આર.માં સરકારનું નિયંત્રણ સર્વવ્યાપી છે. સંચાલક મંડળને સોસાયટીના કાર્યો અને ભંડોળનું સંચાલન, નિર્દેશન અને નિયંત્રણ કરવાની જરૂર છે અને નિયમ ૪૩ હેઠળ, "સોસાયટીની તમામ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાનો અધિકાર રહેશે, તેમ છતાં ખર્ચના સંદર્ભમાં ભારત સરકાર સમય સમય પર લાદી શકે તેવી મર્યાદાઓને આધીન રહેશે." સરકાર દ્વારા નાણાકીય નિયંત્રણનો પાસું આના સુધી મર્યાદિત નથી અને તેને અલગથી ગણવામાં આવે છે. સંચાલક મંડળ પાસે સી.એસ.આઈ.આર.ના પેટા-નિયમો ઘડવાની, તેમાં સુધારો કરવાની અથવા રદ કરવાની સત્તા પણ છે, પરંતુ માત્ર ભારત સરકારની મંજૂરી સાથે. ૧૯૪૨ના પેટા-નિયમોના પેટા-નિયમ ૪૪માં "પેટા-નિયમોમાં કોઈપણ ફેરફાર માટે ગવર્નર-જનરલ-ઇન-કાઉન્સિલની પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી રહેશે" એવું જણાવ્યું હતું.

પર હાલના નિયમોનો નિયમ ૪૧ જણાવે છે કે: “રાષ્ટ્રપતિ સંચાલક મંડળના કોઈપણ નિર્ણયની સમીક્ષા/સુધારા/ફેરફાર કરી શકે છે અને સંચાલક મંડળના નિર્ણયના એક મહિનાની અંદર સંચાલક મંડળના અધ્યક્ષને જણાવવા માટે જરૂરી ગણવામાં આવે તેવા આદેશો પસાર કરી શકે છે અને આવા આદેશ સંચાલક મંડળ પર બંધનકર્તા રહેશે. પ્રમુખ એવા કોઈપણ પ્રશ્નનો પણ ઉલ્લેખ કરી શકે છે, જે તેમના મતે રાષ્ટ્રપતિના નિર્ણય માટે આવા સંદર્ભને ન્યાયી ઠેરવવા માટે પૂરતું મહત્વ ધરાવે છે, જે સંચાલક મંડળ પર બંધનકર્તા રહેશે.”.

૫૩ સી.એસ.આઈ.આર.ના પ્રમુખ વડાપ્રધાન છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતા, આ નિયમ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારની ઇચ્છાને ગવર્નિંગ બોડીનું સંપૂર્ણ આધીનપણું છે.

૫૪ જ્યાં સુધી સી.એસ.આઈ.આર.ના કર્મચારીઓની વાત છે, ત્યાં સુધી હાલ અમલમાં રહેલા સેન્ટ્રલ સિવિલ સર્વિસીસ (વર્ગીકરણ, નિયંત્રણ અને અપીલ) નિયમો અને સેન્ટ્રલ સિવિલ સર્વિસીસ (વર્તન) નિયમો શરૂઆતથી જ તેમને લાગુ પડે છે, જેમાં આ ફેરફાર કરવામાં આવશે કે વર્તન નિયમોમાં “રાષ્ટ્રપતિ” અને “સરકારી

કર્મચારી"ના સંદર્ભોને અનુક્રમે "સોસાયટીના પ્રમુખ" અને "સોસાયટીની સેવામાં અધિકારીઓ અને સંસ્થાઓ" તરીકે અર્થઘટન કરવામાં આવશે (બાય-લો ૧૨).સી.એસ.આઈ.આર.ના તમામ કર્મચારીઓને લાગુ પડતા પગારના ધોરણો એ જ છે જે સમાન કર્મચારીઓ માટે ભારત સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે, સિવાય કે નિષ્ણાતોના કિસ્સામાં (બાય-લો ૧૪) અને સી.એસ.આઈ.આર.ના કર્મચારીઓની સેવા શરતોને લગતી તમામ બાબતોમાં, ભારત સરકાર દ્વારા સમય સમય પર ઘડવામાં આવેલા મૂળભૂત અને પૂરક નિયમો પણ, બાય-લો ૧૫ હેઠળ સી.એસ.આઈ.આર.ના કર્મચારીઓને લાગુ પડે છે. આ ઉપરાંત, એસ.સી./એસ.ટી. માટે જગ્યાઓના અનામત અંગે ભારત સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા નિયમો/આદેશો સી.એસ.આઈ.આર.માં થનારી નિમણૂકોના સંદર્ભમાં લાગુ પડે છે (બાય-લો ૧૯).સી.એસ.આઈ.આર. તેના કર્મચારીઓની સેવાના નિયમો અને શરતો નક્કી કરી શકતું નથી અથવા તેમાં ફેરફાર કરી શકતું નથી અને પેટા-નિયમોમાં કોઈપણ ફેરફાર માત્ર ભારત સરકારની મંજૂરીથી જ કરી શકાય છે (પેટા-નિયમ ૨૦).

૫૫ ૧૪-૧૧-૧૯૪૧ના વિધાનસભાના ઠરાવ અનુસાર સી.એસ.આઈ.આર.ની પ્રારંભિક મૂડી રૂ. ૧૦ લાખ હતી.ભારત સરકારના ૨૬-૯-૧૯૪૨ના ઠરાવનો ફકરો ૫, જે મુજબ સી.એસ.આઈ.આર.ની રચના કરવામાં આવી હતી, તે આ પ્રમાણે છે:

“ભારત સરકારે નિર્ણય લીધો છે કે એક ભંડોળ, એટલે કે., ઔદ્યોગિક સંશોધન ભંડોળની રચના કેન્દ્રીય આવકમાંથી અનુદાન દ્વારા થવી જોઈએ, જેમાં અન્ય સ્ત્રોતોમાંથી આવતા નાણાંના પ્રવાહ સાથે સમય-સમય પર વધારો કરવામાં આવશે.આ ‘અન્ય સ્ત્રોતો’માં પ્રાંતીય સરકારો દ્વારા, ઉદ્યોગપતિઓ દ્વારા વિશેષ અથવા સામાન્ય હેતુઓ માટે, યુનિવર્સિટીઓ અથવા સ્થાનિક સંસ્થાઓ તરફથી યોગદાન, દાન અથવા લાભ, રોયલ્ટી વગેરે, ઔદ્યોગિક સંશોધનના પરિણામોના વિકાસમાંથી પ્રાપ્ત થતી રકમ અને પરચુરણ આવકનો સમાવેશ થશે.કાઉન્સિલ ઓફ સાયન્ટિફિક એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રિસર્ચ, ગવર્નર-જનરલ-ઇન-કાઉન્સિલની મંજૂરી સાથે, કાઉન્સિલની ગવર્નિંગ બોડી દ્વારા સમય-સમય પર ઘડવામાં આવેલા પેટા-નિયમોનું પાલન કરીને, અને તેના વાર્ષિક બજેટને ગવર્નર-જનરલ-ઇન-કાઉન્સિલ દ્વારા મંજૂરી

આપીને, ઔદ્યોગિક સંશોધન ભંડોળમાંથી કરવામાં આવનાર ખર્ચના સંદર્ભમાં સંપૂર્ણ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરશે."

પડ પહેલાંથી જ નોંધ્યું છે તેમ, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા રૂ. ૧૦ લાખની પ્રારંભિક મૂડી ઉપલબ્ધ કરાવાઈ હતી.સી.એસ.આઈ.આર. વતી કોર્ટને સોંપવામાં આવેલા નિવેદન અનુસાર, સી.એસ.આઈ.આર.ની વર્તમાન નાણાકીય સ્થિતિ એ છે કે સી.એસ.આઈ.આર.ના ઓછામાં ઓછા ૭૦ ટકા ભંડોળ ભારત સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતી ગ્રાન્ટમાંથી ઉપલબ્ધ છે.દાખલા તરીકે, સી.એસ.આઈ.આર.ને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯, ૧૯૯૯-૨૦૦૦, ૨૦૦૦-૦૧ માટે ઉપલબ્ધ કુલ ભંડોળમાંથી અનુક્રમે રૂ. ૧૦૨૩.૬૮ કરોડ, રૂ. ૧૧૩૬.૬૯ કરોડ અને રૂ. ૧૨૧૯.૦૪ કરોડમાંથી ભારત સરકારે અનુક્રમે રૂ. ૭૧૩.૩૨ કરોડ, રૂ. ૭૯૮.૭૪ કરોડ અને રૂ. ૮૭૭.૮૮ કરોડનું યોગદાન આપ્યું છે.ઉપલબ્ધ ભંડોળની બાકી રકમનો મોટો હિસ્સો રાજીવ ગાંધી પીવાના પાણી મિશન, તેલીબિયાં અને કઠોળ પર ટેકનોલોજી મિશન અને મકાઈ જેવા પ્રોજેક્ટ્સ માટે સી.એસ.આઈ.આર. દ્વારા સંશોધન અને વિકાસ કાર્યો માટેના શુલ્ક અથવા અન્ય સરકારી વિભાગો તરફથી ગ્રાન્ટ-ઇન-એઇડ પ્રોજેક્ટ્સમાંથી પેદા થાય છે.સી.એસ.આઈ.આર.ને તેના ઉત્પાદનો, પ્રકાશનો, રોયલ્ટી

વગેરેના વેચાણની આવકમાંથી પણ ભંડોળ પ્રાપ્ત થાય છે. સી.એસ.આઈ.આર.ના પેટા-નિયમ ૬ હેઠળ રોકાણોમાંથી પણ ભંડોળ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સોસાયટીના ભંડોળનું રોકાણ માત્ર ભારત સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત રીતે જ થઈ શકે છે.કેટલાક યોગદાન રાજ્ય સરકાર દ્વારા અને થોડા અંશે "વ્યક્તિઓ", સંસ્થાઓ અને અન્ય એજન્સીઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે.સરકારી યોગદાનની સરખામણીએ બિન-સરકારી યોગદાન નજીવું છે.

૫૭ જ્યાં સુધી ખર્ચની વાત છે, ત્યાં સુધી પેટા-નિયમ ૧ મુજબ હાલમાં જે સ્થિતિ છે, તે મુજબ સોસાયટીના બજેટ અંદાજો સંચાલક મંડળ દ્વારા “આ સંદર્ભમાં ભારત સરકાર દ્વારા સમય-સમય પર આપવામાં આવેલી સૂચનાઓને ધ્યાનમાં રાખીને” તૈયાર કરવાના છે.આંતરિક ઓડિટ ઉપરાંત, સી.એસ.આઈ.આર.ના હિસાબોનું ઓડિટ કમ્પ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ દ્વારા કરાવવું જરૂરી છે અને સંસદના બંને ગૃહોના ટેબલ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે (નિયમ ૬૯).

૫૮ સોસાયટી રજિસ્ટ્રેશન એક્ટ, ૧૯૬૦ની કલમ ૧૪ હેઠળ સંચાલિત અન્ય રજિસ્ટર્ડ સોસાયટીઓથી વિપરીત, વિસર્જનની સ્થિતિમાં, CSIR ના સભ્યોને તેની સંપત્તિના વિતરણમાં કોઈ

અધિકાર નથી અને CSIR ના મેમોરેન્ડમ ઓફ એસોસિએશનની કલમ ૫ હેઠળ, CSIR ના વિસર્જન અથવા વિસર્જન પર તમામ દેવાની ચૂકવણી પછી બાકી રહેલી કોઈપણ મિલકતને "ભારત સરકાર નક્કી કરે તે રીતે" વ્યવહાર કરવો પડશે.તેથી સી.એસ.આઈ.આર. ઐતિહાસિક રીતે અને તેના વર્તમાન સંચાલનમાં ભારત સરકારના નાણાકીય નિયંત્રણને આધીન છે.સી.એસ.આઈ.આર.ની સંપત્તિઓ અને ભંડોળ જોકે નામ પૂરતી સોસાયટીની માલિકીનું છે, પરંતુ અંતિમ વિશ્લેષણમાં તે સરકારની માલિકીનું છે."

૫.૫ આથી દેખીતી રીતે, ઊંડા અને વ્યાપક કાર્યાત્મક વહીવટ અને નાણાકીય નિયંત્રણ કેન્દ્ર સરકારમાં રોપાયેલું હતું, જેણે સંસ્થાને ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં "રાજ્ય" બનાવ્યું હતું.

૬ પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર)ના કેસમાં નિર્ણયમાં દર્શાવેલા આ પરિમાણોને ધ્યાનમાં લેતા, જ્યારે પ્રતિવાદી-સંસ્થાના સંદર્ભમાં વિચારવામાં આવે છે, ત્યારે અમને પ્રતિવાદી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા જવાબમાં રજૂ કરાયેલા સોગંદનામામાંથી શું જાણવા મળે છે?

સંસ્થા તેમજ ભારત સંઘની વાત કરીએ તો, પ્લાઝ્મા સંશોધન સંસ્થા શરૂઆતમાં પ્લાઝ્મા ભૌતિકશાસ્ત્રમાં પ્રાયોગિક અભ્યાસ સાથે સંકળાયેલી ભૌતિક સંશોધન પ્રયોગશાળાનો એક ભાગ હતી.તે પ્લાઝ્મા ભૌતિકશાસ્ત્ર અને સંલગ્ન તકનીકોમાં મૂળભૂત અને લાગુ સંશોધનમાં તેના યોગદાન માટે સ્થાપિત અને માન્યતા પ્રાપ્ત સંસ્થા હતી.તે વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિભાગ દ્વારા સમર્થિત પ્રાયોગિક કાર્યક્રમ હતો.એ વાત સાચી છે કે આ સંસ્થા અણુ ઊર્જા વિભાગના અધિકાર હેઠળની સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થા છે, પરંતુ તેનાથી જ આ સંસ્થા ભારતનાં બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય બની જશે નહીં.

૬.૧ શ્રી આર.એસ.મદિરેડ્ડી (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખીને, જો આપણે પેટા-નિયમોને ધ્યાનમાં લઈએ તો પણ એ સ્પષ્ટ છે કે સંસ્થા અણુ ઊર્જા વિભાગ હેઠળની ઓડિટ થયેલી સંસ્થા છે.જોકે સંસ્થાની સંપત્તિ પરમાણુ ઊર્જા વિભાગ અને તેમની સ્થિતિમાં સંચાલક પરિષદમાં રહેલી છે.

પરમાણુ ઊર્જા વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે અને સરકાર દ્વારા નિયુક્ત વૈજ્ઞાનિકો તરીકે, ગવર્નિંગ કાઉન્સિલ એક કાયમી સંસ્થા હોવાથી, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર)ના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના કેસ સાથે કોઈ સરખામણી કરી શકાય નહીં.માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ સી.એસ.આઈ.આર.નું વહીવટી નિયંત્રણ એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને સ્પષ્ટ

હતું કે વડાપ્રધાન સંસ્થાના પ્રમુખ હતા, જે હકીકતોમાં અમારી સામે પ્લાઝમા સંશોધન સંસ્થા સાથે કામ કરી રહ્યા હતા.

૬.૨ માત્ર એટલા માટે કે આ રચના ભારત સરકારની છે, મુખ્યત્વે અણુ ઊર્જા વિભાગના અધિકારીઓનું પ્રભુત્વ ધરાવે છે, તે પોતે જ તેને એક એવું અંગ નહીં બનાવે કે જેના પર રાજ્યનું વ્યાપક કાર્યાત્મક નિયંત્રણ ન હોઈ શકે, વહીવટી નિયંત્રણ તો દૂરની વાત છે.સી.એસ.આઈ.આર.ના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું તેનાથી વિપરીત, જ્યાં ૭૦ ટકા ભંડોળ રાજ્ય એજન્સી દ્વારા આપવામાં આવ્યું હતું, ત્યાં કંઈ નથી.

કેન્દ્ર સરકાર સંસ્થાને કેટલું ભંડોળ પૂરું પાડે છે તે અંગે અમારી સમક્ષ રેકૉર્ડ કરો.આ ઉપરાંત, અમે રેકૉર્ડ પર મૂકવામાં આવેલા મેમોરેન્ડમ ઓફ એસોસિએશન પર પાછા આવી શકીએ છીએ, જે સૂચવે છે કે સંસ્થા એક ભંડોળ જાળવશે, જેમાં નીચેનાને જમા કરવામાં આવશે:((i) ભારત સરકારના અણુ ઊર્જા વિભાગ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવતા તમામ નાણાં, (ii) સંસ્થા દ્વારા પ્રાપ્ત થતી તમામ ફી અને અન્ય શુલ્ક અને

(iii) અનુદાન, ભેટ, દાન અથવા અન્ય યોગદાન દ્વારા સંસ્થા દ્વારા પ્રાપ્ત તમામ નાણાં.હિસાબોનું ઓડિટ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ દ્વારા કરવાનું હોય છે અને કમ્પ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ દ્વારા ઓડિટ થયા પછી સંસદના ગૃહમાં રજૂ કરવાના હિસાબોથી વિપરીત, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર)ના કિસ્સામાં, એકમાત્ર

વહીવટી નિયંત્રણ એ છે કે કમ્પ્રોલર અને ઓડિટર જનરલને સંસ્થાના પુસ્તકો રજૂ કરવાની માંગ કરવાનો અધિકાર છે.

૬.૩ શિસ્તબદ્ધ નિયંત્રણની વાત કરીએ તો, નિયમો અને નિયમો સંસ્થા દ્વારા ઘડવામાં આવે છે અને માત્ર એટલા માટે કે તેઓ કેન્દ્રની સુસંગતતામાં કરવામાં આવે છે.

નિયમો અથવા કેન્દ્રીય નાગરિક સેવા નિયમો, જે પોતે રાજ્યના નિયંત્રણનો સંકેત નથી. પ્રદીપ કુમાર મિસ્વાસ (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે જે નિર્ણયોની હારમાળાનો વિસ્તૃત ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે સૂચવે છે કે જ્યારે અદાલતને એ વાત પર ધ્યાન દોરવામાં આવે છે કે સંસ્થાનું કાર્યકારી, નાણાકીય અને વહીવટી નિયંત્રણ વ્યાપક નથી, પરંતુ માત્ર નિયમનકારી છે, માત્ર એટલા માટે કે જ્યાં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે મિલકત ભારત સરકાર પાસે જમા થાય છે અથવા એવા સંકેતો કે જે ફક્ત રાજ્યના નિયમનકારી નિયંત્રણને સૂચવે છે, તે સંસ્થાને ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ના અર્થમાં "રાજ્ય" નહીં બનાવે.

૬.૪ અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂ કરાયેલા આ પેટા-નિયમોને વ્યાપક રીતે તપાસ્યા પછી, તે આપણને એવા નિષ્કર્ષ પર આવવા માટે સમજાવતા નથી કે કેન્દ્ર સરકારનું કાર્યાત્મક, નાણાકીય અને વહીવટી નિયંત્રણ

સર્વવ્યાપી છે.વધુમાં વધુ તે પ્રકૃતિમાં નિયમનકારી હોવાનું કહી શકાય, ખાસ કરીને જ્યારે તે સંઘના સોગંદનામા દ્વારા રેકૉર્ડ પર આવ્યું છે કે સરકાર સંસ્થાના રોજિંદા સંચાલનમાં દખલ કરતી નથી.માત્ર નિયમનકારી જોગવાઈઓ જે સુનિશ્ચિત કરે છે કે પ્રવૃત્તિઓ રાજ્ય દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકા સાથે સર્વસંમતિથી હાથ ધરવામાં આવે છે, તે એજન્સીને ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય બનાવશે નહીં.

૬.૫ જ્યાં સુધી સી.એસ.આઈ.આર.ની વાત છે, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (સુપ્રા)ના કિસ્સામાં, વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન પરિષદને એવી ગણવામાં આવી હતી કે તે દેશના આર્થિક કલ્યાણ માટે મૂળભૂત કાર્યો કરી રહી હતી, જેને માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે દેશના શાસન માટે મૂળભૂત કાર્ય ગણાવ્યું હતું.વધુમાં, વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ્સ એક્ટની કલમ ૧૪ હેઠળ કોઈ સૂચના નથી કે જે આઈ.પી.આર.ને "સરકાર દ્વારા સંચાલિત અને નિયંત્રિત એવી સોસાયટી છે, જેથી તેને કેન્દ્રીય વહીવટી ટ્રિબ્યુનલના કાર્યક્ષેત્રમાં લાવી શકાય".

૭ વર્તમાન કેસના તથ્યોમાં, આપણે જોઈએ છીએ કે સંસ્થા સંપૂર્ણપણે શૈક્ષણિક અને સંશોધન સંસ્થા છે.

સ્વાયત્ત સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થા તરીકે સ્થાપના કરવામાં આવે અને એવું ક્યારેય ન કહી શકાય કે માત્ર એટલા માટે કે તે અણુ ઊર્જા વિભાગના અધિકાર

હેઠળ છે, તે રાજ્ય બની જાય છે.આ સંસ્થા મોટાભાગે પ્લાઝ્મા વિજ્ઞાનમાં સૈદ્ધાંતિક અને પ્રાયોગિક અભ્યાસમાં સામેલ છે, જેમાં મૂળભૂત પ્લાઝ્મા ભૌતિકશાસ્ત્રનો સમાવેશ થાય છે, જે એક વૈજ્ઞાનિક અને સંશોધન પ્રવૃત્તિ છે, જેને દેશના શાસન માટે મૂળભૂત ગણી શકાય નહીં અને તેથી, સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં "રાજ્ય" ન હોઈ શકે.તેથી અમારો મત છે કે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે અરજીને ફગાવી દેવામાં કોઈ ભૂલ કરી નથી.

૮ તે મુજબ, અપીલ રદ કરવામાં આવે છે. મુખ્ય અપીલના નિકાલને ધ્યાનમાં રાખીને, નાગરિક અરજી ટકી શકશે નહીં અને તે મુજબ તેનો નિકાલ કરવામાં આવશે.

(બિરેન વૈષ્ણવ, કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ)

(હેમંત એમ. પ્રચ્છક, ન્યાયમૂર્તિ)

બિમલ

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા

ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.